

Zwrot dekolonialny w badaniach nad danymi i technologią: stawki i cele

NICK COULDRY, ULISES ALI MEJIAS

Tekst przełożył z angielskiego Sławomir Królak

Wprowadzenie

Choć pod adresem paradygmatu *big data* nieustannie płyną pochwały ze strony wielkiego biznesu i kolejnych rządów¹, epoka, w której również w wielu dziedzinach badań naukowych wpadano w zachwyty nad gromadzeniem i przetwarzaniem danych, na szczęście należy już do przeszłości. Dowodem jest pojawienie się w ostatniej dekadzie czegoś, co można określić mianem „zwrotu dekolonialnego” w zróżnicowanym polu krytycznych studiów nad danymi. Przedstawiciele różnych obozów zabierają głos w tej debacie, przez co interdyscyplinarny dialog nie toczy się warte, ponieważ każda strona stosuje nieco inną terminologię, choć grono odbiorców jest wspólne. Niemniej interdyscyplinarne wymiany zdań w pewnych punktach zaczynają się zbiegać. W naszej pracy również pragnęlibyśmy się do tego przyczynić. W trakcie przygotowań do wydania naszej wspólnej książki *The Costs of Connection: How Data Is Colonizing Human Life and Appropriating It for Capitalism* (2019)² docierało do nas wiele takich głosów, a stawiane tezy wykorzystaliśmy do pogłębienia naszych przemyśleń na ten temat. Jednak od czasu wydania tej publikacji wielu kolejnych autorów zastosowało – lub obecnie stosuje – dekolonialne ramy do badań nad danymi. Dlatego jedną z pobudek do napisania tego artykułu jest chęć osadzenia naszej tezy w szerszym kontekście tej wzburzonej fali zbieżnych idei. Na kształt tych badań nieuchronnie wpłynąć będzie perspektywa przyjęta

- 1 J. Manyika, M. Chui, B. Brown, J. Bughin, R. Dobbs., C. Roxburgh, A. Hung Byers, *Big Data: The Next Frontier for Innovation, Competition, and Productivity*, McKinsey Global Institute, 2011, <https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights/big-data-the-next-frontier-for-innovation#> [link nieaktywny]; World Economic Forum, *Unlocking the VALUE of Personal Data*, 2013, http://www3.weforum.org/docs/WEF_IT_UnlockingValuePersonalData_CollectionUsage_Report_2013.pdf [dostęp: 15.02.2022]; T. Siebel, *Digital Transformation*, Rosetta Books, New York 2019; N. Siggelkow, C. Terwiesch, *The Age of Continuous Connection*, „Harvard Business Review” 2019, nr 5–6, s. 64–73.
- 2 N. Couldry, U.A. Mejias, *The Costs of Connection: How Data Is Colonizing Human Life and Appropriating It for Capitalism*, Stanford University Press, 2019. Prace w tym obszarze rozpoczęliśmy się w styczniu 2016 roku, a po raz pierwszy zaprezentowaliśmy je na forum stowarzyszenia IAMCR w Kolumbii w lipcu 2017 roku.

w naszej własnej pracy, ale mamy nadzieję, że uda nam się zakreślić zarówno ramy szerszej debaty na ten temat, jak i wskazać te właściwości proponowanego przez nas modelu, które mogą pomóc rozszerzeniu tej rozmowy na kolejne grupy. To odpowiedni moment, by podsumować tę krytyczną masę badań, których doniosłość jeszcze wyraźniej się ujawniła w czasie globalnej pandemii, gdy coraz więcej aspektów życia codziennego wymaga użycia wykorzystujących dane platform cyfrowych.

Niniejszy artykuł składa się z czterech części. Po pierwsze, przedstawiamy (z konieczności krótką i pobieżną) genealogię badań poprzedzających wypracowanie koncepcji kolonializmu danych lub są z nią w mniejszym lub większym stopniu zbieżne. Po drugie, wskazujemy różnice i wspólne podstawy wszystkich tych ujęć, jednocześnie krótko odpowiadając na zarzuty formułowane wobec naszego stanowiska. Po trzecie, podsumowujemy najważniejsze korzyści dekolonialnego podejścia do danych. Na zakończenie staramy się wydobyć i objaśnić niektóre teoretyczne i praktyczne wnioski wynikające z uznania rosnącej siły kolonializmu danych (co można by określić również z użyciem innego, pokrewnego pojęcia).

Zanim jednak do nich przejdziemy, aby zarysować szerszy kontekst, krótko podsumujemy główne cechy naszego podejścia do kolonializmu danych³. Wspólnym mianownikiem tezy o kolonializmie danych i innych krytycznych spojrzeń na dane – w szczególności kapitalizmu platformowego⁴, kapitalizmu nadzoru⁵ i prac z zakresu krytycznych badań nad danymi⁶ – jest nieustający proces wydobywania wartości ekonomicznej z ludzkiego życia za pośrednictwem danych. Wyróżnia się jednak tym, że wyraźnie zmienia pozycję tej krytyki w ramach wielowiekowych relacji kolonializmu z kapitalizmem. Nie ulega wątpliwości, że współczesne praktyki związane z danymi są ważne dla późnonowoczesnego kapitalizmu, który niektórzy określają mianem „cyfrowego” lub „informacyjnego”⁷. Ale ujęcie współczesnych praktyk związanych z danymi tylko w kategoriach dynamiki kapitalizmu nie uwzględnia faktu, że sam kapitalizm wyłonił się ze szczegółowych historii kolonializmu, w szczególności ze zgromadzenia ogromnej ilości globalnych zasobów przez europejskie potęgi kolonialne napędzające rozwój kapitalizmu przemysłowego⁸. Koncepcja kolonializmu danych rozszerza zatem, a nie zawęża, nasze rozumienie praktyk związanych z danymi w ujęciu historycznym, obejmującym zarówno Chiny, jak i Amerykę Północną i Europę⁹.

3 Ciż, *Data Colonialism: Rethinking Big Data's Relation to the Contemporary Subject*, „Television & New Media” 2019, nr 20 (4), s. 336–349, <https://doi.org/10.1177/1527476418796632> [dostęp: 15.02.2022]; ciż, *The Costs of Connection*....

4 N. Srnicek, *Platform Capitalism*, Polity, Malden 2017.

5 S. Zuboff, *The Age of Surveillance Capitalism*, Profile Books, London 2019.

6 R. Benjamin, *Race after Technology*, Polity, Cambridge 2019; M. Broussard, *Artificial Unintelligence*, MIT Press, 2019; V. Eubanks, *Automating Inequality*, St. Martin's Press, New York 2018; S. Noble, *Algorithms of Oppression*, NYU Press, New York 2018.

7 D. Schiller, *Digital Capitalism*, MIT Press, 2000; M. Castells, *Spoleczeństwo sieci*, tłum. M. Marody i in., Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, J. Cohen, *Between Truth and Power*, Oxford University Press, 2019.

8 S. Beckert, *Empire of Cotton*, Vintage, New York 2014; *Slavery's Capitalism*, ed. S. Beckert, S. Rockman, University of Pennsylvania Press, 2016; K. Pomeranz, *The Great Divergence*, wyd. przejrane i poprawione, Princeton University Press, 2001.

9 N. Couldry, U.A. Mejias, *The Costs of Connection*...., rozdz. 2 i 3.

Ściślej rzecz ujmując, teza o kolonializmie danych powtarza zarzuty pod adresem tradycyjnego marksizmu¹⁰ związane z przypisywanym mu założeniem, że podstawowe cechy osiemnasto- i dziewiętnastowiecznego kolonializmu (niewolnictwo, ustrój plantacyjny) nie były istotne dla kapitalizmu przemysłowego, lecz co najwyżej przybrały postać „akumulacji pierwotnej kapitału”¹¹ przewyższonej przez „wyższy” historyczny etap kapitalizmu. Wręcz przeciwnie, jak ujął to historyk badający dzieje bawełny Sven Beckert, „niewolnictwo, kolonializm i praca przymusowa, występujące obok innych form przemocy, nie były w historii kapitalizmu jakimiś odchyleniami, lecz stanowiły jego rdzeń”¹². Dalekie od „prymitywnych” innowacje wprowadzane w kolonialnych gospodarkach plantacyjnych miały kluczowe znaczenie dla gwałtownego rozwoju kapitalizmu przemysłowego w Ameryce Północnej i Europie pod koniec XIX wieku¹³. Zatem to ujmowana łącznie historia kolonializmu i kapitalizmu, a nie sam kapitalizm, pomaga nam w zrozumieniu wzmożenia praktyk zarządzania gospodarką i społeczeństwem leżącego u podstaw niebywałego tempa rozwoju kapitalizmu w XIX wieku¹⁴. Nowoczesna nauka wraz z techniką również wyłoniły się w kontekście kolonialnym i imperialnym jako techniki rządomości stosowane na globalną skalę¹⁵. Rozwijając przedstawione tezy, pytamy zatem: co by było, gdybyśmy obecnie zinterpretowali dane i technologię w kategoriach nie tylko historycznych, ale współczesnych i ewoluujących relacji między kolonializmem a kapitalizmem?

Trzeba przyznać, że w studiach kolonialnych i postkolonialnych od dawna podkreśla się, jak ważne jest interpretowanie teraźniejszości w świetle przeszłości, co wywiera znaczący wpływ na wiele dyscyplin. Dla przykładu: David Harvey¹⁶ przekształcił pojęcie „akumulacji pierwotnej kapitału” w nieco bardziej poręczne pojęcie „akumulacji przez wywłaszczenie”, przekładając podstawową metodę działania kolonializmu (wywłaszczenie) na tryb kapitalistycznej ekspansji. To zainspirowało z kolei Jima Thatchera i współpracowników¹⁷ do wstępnego zarysowania koncepcji „kolonializmu danych”: choć wysuwają oni na plan pierwszy ekstraktywność

- 10 C. Robinson, *Black Marxism*, wyd. 2, University of North Carolina Press, 2000; E. Williams, *Capitalism and Slavery*, University of North Carolina Press, 1994.
- 11 Zob. K. Marks, F. Engels, *Dzieła*, t. 23, [b. inf. o tłum.], Książka i Wiedza, Warszawa 1968, s. 848 i nast.
- 12 S. Beckert, *Empire of Cotton...*
- 13 Tamże, rozdz. 4 i 5; B. Cooke, *The Denial of Slavery in Management Studies*, „Journal of Management Studies” 2003, nr 40 (8), s. 1895–1918; E. Baptist, *Toward a political economy of Slave labor: Hands, whipping machines and modern power*, w: *Slavery's Capitalism...*, s. 31–61.
- 14 „Wszechogarniająca kontrola pracowników – podstawowa cecha kapitalizmu – odniosła swój pierwszy ogromny sukces na plantacjach bawełny amerykańskiego Południa” (S. Beckert, *Empire of Cotton...*, s. 115; por. E. Baptist, *Toward a political economy of Slave labor: Hands, whipping machines and modern power*, w: *Slavery's Capitalism...*, s. 31–61).
- 15 S. Jasanoff, *Biotechnology and Empire: The Global Power of Seeds and Science*, „Osiris” 2006, nr 21 (1), s. 273–292, <https://doi.org/10.1086/507145> [dostęp: 15.02.2022].
- 16 D. Harvey, *The 'New' Imperialism: Accumulation by Dispossession*, „Socialist Register” 2004, nr 40, s. 63–87.
- 17 J. Thatcher, D. O'Sullivan, D. Mahmoudi, *Data Colonialism through Accumulation by Dispossession: New Metaphors for Daily Data*, „Environment and Planning D: Society and Space” 2016, nr 34 (6), s. 990–1006, <https://doi.org/10.1177/0263775816633195> [dostęp: 15.02.2022].

danych¹⁸, termin „kolonializm danych” uznają jedynie za metaforę¹⁹, potwierdzając wnioski Harveya²⁰, że głównym modelem wyjaśniającym „akumulację przez wywłaszczenie” pozostaje kapitalizm, a nie kolonializm.

Co jednak, jeśli – zgodnie z historycznymi tezami, które właśnie omówiliśmy – obstajemy przy takim modelu objaśniającym praktykę *big data*, w którym kolonialny ekstraktywizm pozostaje realną i namacalną, a nie metaforyczną cechą kapitalistycznej akumulacji? Można tę tezę sformułować na dwa sposoby. Po pierwsze, neokolonialna spuścizna nadal wpływa na rozwój kapitalizmu: przywołajmy chociażby program Free Basics Facebooka w Afryce czy w innych miejscach²¹. Po drugie, ujmując rzecz bardziej wprost, wydobywanie wartości za pośrednictwem danych reprezentuje nową formę zawłaszczania zasobów na równi z *landgrabem* (zawłaszczaniem – grabieżą ziemi, zasobów i pracy), który zapoczątkował historyczny kolonializm. Jeśli tak, to dzisiejsze praktyki pozyskiwania danych stanowiłyby nie tylko kontynuację kolonializmu/kapitalizmu, ale wyróżniające się nowe stadium kolonializmu, kładące podwaliny pod nowy etap rozwoju kapitalizmu, podobnie jak pierwotny *landgrab* kolonializmu umożliwił narodziny kapitalizmu i trwający przez kolejne wieki kolonialny ucisk. Nie chodzi o zaprzeczanie tezie, że *landgraby* są ważne również dla kapitalizmu²², ale o podkreślenie, że ich najbardziej oczywistym historycznym punktem odniesienia jest kolonializm, a nie kapitalizm. Tak czy inaczej, zrozumienie współczesnego *landgrabu* danych wymaga od nas zrozumienia, w jaki sposób kolonializm na rozmaite, nieznane dotąd sposoby zbiega się z kapitalizmem. Wyjaśnienie tej kwestii jest od co najmniej dekady nadrzędnym celem funkcjonujących pod różnymi nazwami dekolonialnych studiów nad danymi.

1. Uzbieżnienie dekolonialnych ujęć danych i technologii

Wzmianki o powiązaniach między informatyką a kolonializmem po raz pierwszy pojawiły się w 2010 roku w materiałach z konferencji ACM (Association for Computing Machinery) poświęconej udziałowi czynników ludzkich w systemach komputerowych (CHI). Lilly Irani, Paul Dourish i inni zaproponowali tam ideę „postkolonialnej informatyki” jako sposobu myślenia o tym, jak „historie, relacje władzy i epistemologia na różne sposoby legły niejawnie u podstaw zaangażowania w projektowanie [systemów komputerowych]”²³. Dwa lata później, w materiałach ACM’s Conference on Ubiquitous Computing znalazł się wizjonerski referat

18 Zob. S. Mezzadra, B. Neilson, *The Politics of Operation*, Duke University Press, Durham 2018.

19 J. Thatcher i in., *Data Colonialism...*, s. 992.

20 D. Harvey, *The 'New' Imperialism...*

21 T. Nothias, *Access Granted: Facebook's Free Basics in Africa*, „Media Culture & Society” 2020, nr 42 (3), s. 329–348, <https://doi.org/10.1177/0163443719890530> [dostęp: 15.02.2022].

22 K. Dörre, S. Lessenich, H. Rosa, *Sociology, Capitalism, Critique*, Verso, London 2015, rozdz. 1.

23 L. Irani, J. Vertesi, P. Dourish, K. Philip, R. Grinter, *Postcolonial computing: A Lens on Design and Development*, Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing, 2010, s. 1311–1320. Ten ważny dokument stał się bodźcem dla powstania późniejszych prac na temat roli, jaką rasa odgrywa w kształtowaniu warunków pracy informatyka w branży IT (zob. na przykład S. Amrute, *Encoding Race, Encoding Class*, Duke University Press, Durham 2016). Powracamy do kwestii rasy w następnej części tekstu.

Dourisha i Mainwaringa²⁴, którzy krytykowali „kolonialny impuls” ubicompu, czyli „przetwarzania bez granic”, czerpiąc z różnorodnych ujęć historii, filozofii wiedzy, teorii rozwoju i kwantyfikacji wszystkiego, co społeczne. Nie da się myśleć o tych pierwszych głosach poza długą historią pokrewnej krytyki globalnej władzy w ramach geografii, studiów nad nauką i technologią oraz krytycznej ekonomii politycznej. Jeszcze przed zwrotem dekolonialnym „krytyczne studia nad danymi” wykorzystywały wnioski zaczerpnięte z tych dziedzin do badania nierównego rozwoju produkcji danych²⁵. Innym przykładem wczesnego zastosowania ram kolonializmu do technologii cyfrowych była praca Syeda Mustafy Alego²⁶ o „dekolonialnej informatyce”, oparta na prezentacji przedstawionej na jednej z konferencji w 2014 roku. Koncepcja ta ujmuje samą informatykę jako zjawisko z gruntu nowoczesne, a zatem kolonialne i (podobnie jak feministki zajmujące się praktykami technologicznymi) pyta o to, „kto zajmuje się informatyką, gdzie się tego podejmuje, a tym samym, co ona oznacza”²⁷.

W tym samym roku, w którym Thatcher i inni wprowadzili pojęcie „kolonializmu danych”, Miriyam Aouragh wraz z Paulą Chakravartty²⁸ opublikowały ważną pracę na temat geopolityki studiów nad mediami i informacją, przez kolonialną soczewkę usiłując przyjrzeć się infrastrukturze na Globalnym Południu²⁹. Z kolei Antonio Casilli w swym artykule z 2017 roku na temat cyfrowych studiów nad pracą opowiedział się za „cyfrowym zwrotem dekolonialnym”, odrzucając jednocześnie inne, mniej spójne interpretacje współczesnych praktyk pozyskiwania i opracowywania danych jako z gruntu „kolonialne”. Casilli skupił się w pracy na platformach cyfrowych (od platform mikropracy do platform inteligentnych, i szerzej – mediów społecznościowych). Zwracając uwagę na wczesne użycie przez Roberta Casatię terminu „cyfrowy kolonializm” w celu uchwycenia języka platformowego dotyczącego technologii³⁰, Casilli twierdził, że takie ogólne zastosowanie terminu „kolonializm” grozi wpadnięciem w „pułapkę neokolonializmu”, przy założeniu, „że każda forma międzynarodowej relacji władzy może zostać pomyłona z dynamiką neokolonialną”³¹. Nieudolne stosowanie terminu „kolonializm” w sferze danych, jak twierdził Casilli, nosi znamiona „orientalizmu”, który „pozbawia kraje z historią kolonizacji możliwości zmiany i mocy sprawczej”³², czyli obsadza je w roli wyłącznie ofiary

- 24 P. Dourish, S.D. Mainwaring, *Ubicomp's Colonial Impulse*, Proceedings of the 2012 ACM Conference on Ubiquitous Computing, 2012, s. 133–142, <https://doi.org/10.1145/2370216.2370238> [dostęp: 15.02.2022].
- 25 C.M. Dalton, L. Taylor, J. Thatcher, *Critical data Studies: A Dialog on Data and Space*, „Big Data & Society” 2016, nr 3 (1), 2016, <https://doi.org/10.1177/2053951716648346> [dostęp: 15.02.2022].
- 26 S.M. Ali, *A Brief Introduction to Decolonial Computing*, „XRDS: Crossroads, The ACM Magazine for Students” 2016, nr 22 (4), s. 16–21, <https://doi.org/10.1145/2930886> [dostęp: 15.02.2022].
- 27 Tamże, s. 17.
- 28 M. Aouragh, P. Chakravartty, *Infrastructures of Empire: Towards a Critical Geopolitics of Media and Information Studies*, „Media, Culture & Society” 2016, nr 38 (4), s. 559–575, <https://doi.org/10.1177/0163443716643007> [dostęp: 15.02.2022].
- 29 Zob. A. Alhassan, P. Chakravartty, *Postcolonial Media Policy Under the Long Shadow of Empire*, w: *The Handbook of Global Media and Communication Policy*, ed. R. Mansell, M. Raboy, Wiley–Blackwell, Oxford 2011, s. 366–382.
- 30 R. Casati, *Contro il colonialismo digitale*, Laterza, Roma–Bari 2013.
- 31 A. Casilli, *Digital Labor Studies Go Global: Towards a Digital Decolonial Turn*, „International Journal of Communication” 2017, nr 11, s. 3945.
- 32 Tamże, s. 3946.

władzy pochodzącej z zewnątrz. Casilli zamiast tego proponuje własną dekolonialną perspektywę pracy cyfrowej, uwypuklającą kolonialność wiedzy, głosu i władzy³³.

Tymczasem Renata Avila Pinto, używając obszernego języka feudalizmu i kolonializmu, opisała relacje Big Techu z krajami Globalnego Południa pod kątem zależności, na jaką skazują je ich narzędzia, wpływu platform na procesy społeczne i polityczne, inwigilowania ludności, jaką umożliwiają, oraz wydobywania wartości z danych społecznych³⁴.

W 2019 roku Stefania Milan i Emiliano Treré zredagowali numer specjalny czasopisma „Television & New Media” poświęcony *big data* z Globalnego Południa. Chociaż nie we wszystkich artykułach odwoływano się w nim do tezy kolonializmu, niektóre z nich, w tym nasz³⁵, a oprócz niego Paoli Ricaurte³⁶, właśnie na niej się opierały. Naszą główną tezę omówiliśmy już uprzednio. Ricaurte z kolei podejmuje rozważania nad ciągłością epistemicznej przemocy wobec kobiet, rdzennych ludów i grup etnicznych od początku historycznie pojmowanego kolonializmu po dzisiejsze praktyki związane z danymi w ramach wyraźnie „dekolonialnej, interseksyjnej i feministycznej analizy kolonializmu danych”³⁷. Nasze podejścia łączy położenie nacisku na długotrwałą globalną asymetrię w produkcji ekonomicznej, kulturowej i w wytwarzaniu wiedzy, co peruwiański socjolog Aníbal Quijano ujmuje jako „kolonialność”³⁸.

Artykuł Mirki Madianou o „technokolonializmie” dodatkowo pchnął tę debatę do przodu³⁹, podobnie jak „zwrot dekolonialny” Casilliego, za sprawą przesunięcia środka ciężkości na praktyki humanitarne. W tym zakresie, przekonuje Madianou, potęga Globalnej Północy napotyka ekonomiczne i społeczne warunki Globalnego Południa, ukształtowane przez wieki rządów kolonialnych i polityki neokolonialnej oraz będące konsekwencją trwającego na świecie kryzysu uchodźczego i migracyjnego i stosowania technologii zarządzania rozwiniętych na gruncie neoliberalizmu. Madianou pokazuje, że praktyki związane z danymi odgrywają istotną rolę w kontekście „humanitarnym”, przekształcając stosunki „rozwojowe”, wydobywając wartość i dyskryminując całe populacje w ramach powszechnej „kolonialności”. Madianou potwierdza ciągłą zdolność ludów Globalnego Południa do stawiania oporu technokolonializmowi i tym samym

33 Tamże, s. 3946–3048.

34 R. Avila Pinto, *Digital sovereignty or digital colonialism?*, „SUR” 2018, nr 27, <https://sur.conectas.org/en/digital-sovereignty-or-digital-colonialism/> [dostęp: 15.02.2022].

35 N. Couldry, U.A. Mejias, *Data Colonialism.....*, po raz pierwszy opublikowany jako tekst online.

36 P. Ricaurte, *Data Epistemologies, The Coloniality of Power, and Resistance*, „Television & New Media” 2019, nr 20 (4), s. 350–365, <https://doi.org/10.1177/1527476419831640> [dostęp: 15.02.2022].

37 Tamże, zwłaszcza s. 353.

38 A. Quijano, *Coloniality and Modernity/Rationality* [oryg. w jęz. hiszpańskim: 1989], „Cultural Studies” 2007, nr 21 (2–3), s. 168–178, <https://doi.org/10.1080/09502380601164353> [dostęp: 15.02.2022]; N. Maldonado-Torres, *On the Coloniality of Being: Contributions to the Development of a Concept*, „Cultural Studies” 2007, nr 21 (2–3), s. 240–270, <https://doi.org/10.1080/09502380601162548> [dostęp: 15.02.2022]; S. Wynter, *Unsettling the Coloniality of Being/Power/Truth/Freedom*, „CR: The New Centennial Review” 2003, nr 3 (3), s. 257–337, <https://doi.org/10.1353/ncr.2004.0015> [dostęp: 15.02.2022].

39 M. Madianou, *Technocolonialism: Digital Innovation and Data Practices in the Humanitarian Response to Refugee Crises*, „Social Media & Society”, 26.07.2019, <https://doi.org/10.1177/2056305119863146> [dostęp: 15.02.2022].

nie wpada w pułapkę „orientalizmu” opisywaną przez Casilliego. Jednak możliwym problemem, jaki rodzi teza o technokolonializmie w naszym rozumieniu, jest niedookreślenie jej stosunku do równoległe przebiegających procesów wydobywania danych dotyczących podporządkowane populacje na Globalnej Północy⁴⁰. Czy mieszczą się one jeszcze w granicach technokolonializmu? A jeśli tak, to czy podważa to szczególny związek technokolonializmu z Globalnym Południem?

Inne dekolonialne podejście do danych i technologii znajdziemy w pracy Michaela Kweta poświęconej „kolonializmowi cyfrowemu”⁴¹. Termin ten, o czym już wspomnieliśmy, ukuty został przez Casatiego w 2013 roku, odwoływano się do niego również w ramach projektu Global Voices⁴², ale Kwet proponuje jego udoskonaloną wersję, twierdząc, że związane z danymi i technologiami praktyki spotykane na Globalnym Południu, zwłaszcza w Afryce Południowej, stanowią ścisłą kontynuację uprzedniego imperializmu gospodarczego. Kwet skupia się wyłącznie na amerykańskim Big Techu, niewiele wspomina o jego chińskim wydaniu w Afryce i proponuje model „imperialnej kontroli” sprawowanej drogą wywierania wpływu przez cyfrowy ekosystem na „polityczne, ekonomiczne i kulturowe dziedziny życia”⁴³. Przekonująco dowodzi⁴⁴ globalnej przewagi amerykańskiego Big Techu nad wersją chińską, ale najogólniejszy problemem tej relacji tkwi w tym, że można ją i w tym przypadku opisać po prostu jako „globalny kapitalizm nadzoru”⁴⁵ funkcjonujący w neokolonialnym otoczeniu. Dlatego też niewiele wspomina o roli kolonialności w produkcji wiedzy, w szczególności danych. Mimo to Kwet dostarcza istotnych przykładów tego, jak działa udanowanie w warunkach Globalnego Południa (praktyki Ubera, Google’a i Facebooka oraz edukacyjne platformy technologiczne).

Znaczące w tym kontekście wydają się również najnowsze prace potwierdzające dekolonialne podejście do sztucznej inteligencji. Shakir Mohamed, naukowiec z Google Deep Mind, wraz ze współpracownikami przekonują, jak ważna jest rola teorii dekolonialnej i dekolonialnej nauki w tworzeniu bardziej etycznej sztucznej inteligencji⁴⁶. Shakir Mohamed, Marie-Therese Png i William Isaac za cel obierają jednak nie tyle dogłębną transformację, jakiej dokonuje kolonializm danych czy wręcz kapitalizm nadzoru, ile „algorytmiczną kolonialność”, czyli reprodukcję kolonialnych struktur władzy w praktyce algorytmicznej. Ożywiają oni ideę dekolonialności, domagając się przywrócenia takich wartości, jak uczciwość, odpowiedzialność

40 V. Eubanks, *Automating Inequality*, ...

41 M. Kwet, *Digital colonialism: US empire and the new imperialism in the global south*, „Race & Class” 2019, nr 60 (4), s. 3–26, <https://doi.org/10.1177/0306396818823172> [dostęp: 15.02.2022].

42 *Can Facebook Connect the Next Billion?*, Global Voices Advox, 27.07.2017, <https://advox.globalvoices.org/2017/07/27/can-facebook-connect-the-next-billion/> [dostęp: 15.02.2022]; O. Solon, *‘It’s Digital Colonialism’: How Facebook’s Free Internet Service Has Failed Its Users*, „The Guardian”, 27.07.2017, <https://www.theguardian.com/technology/2017/jul/27/facebook-free-basics-developing-markets> [dostęp: 15.02.2022].

43 M. Kwet, *Digital Colonialism...*, s. 3.

44 Tenze, *Digital Colonialism: The Evolution of American Empire*, Roar, 3.03.2021. <https://roarmag.org/essays/digital-colonialism-the-evolution-of-american-empire/> [dostęp: 15.02.2022].

45 M. Kwet, *Digital Colonialism...*, s. 3.

46 S. Mohamed, M.-T. Png, W. Isaac, *Decolonial AI: Decolonial Theory as Sociotechnical Foresight in Artificial Intelligence*, „Philosophy and Technology” 2020, nr 33 (4), s. 659–684, <https://doi.org/10.1007/s13347-020-00405-8> [dostęp: 15.02.2022].

i przejrzystość w domenie AI. Tymczasem Sabelo Mhlambi⁴⁷ twierdzi, że zarządzanie sztuczną inteligencją powinno zostać wzbogacone o „Ubuntu”, afrykańską koncepcję relacyjnej wspólnoty, która nie tylko rzuca wyzwanie swoistym, określanym przez rynek priorytetom kolonialnych praktyk pozyskiwania danych i wąsko ujmowanym filozoficznym zapleczeniom uwzględnianym w obszarze informatyki. Z kolei Artwell Nhemachena i inni⁴⁸ przedstawiają szeroko zakrojoną krytykę Internetu Rzeczy w społeczeństwie afrykańskim, czerpiąc z koncepcji kolonializmu danych, kolonializmu cyfrowego i kolonialności oraz wzywając do afrykańskiej suwerenności danych w odpowiedzi na zagrożenie kolonizacji bycia⁴⁹, wywołane rosnącą potęgą udanowienia.

Niniejsze podsumowanie z konieczności pomija inne prace, które, choć nie dotyczą przede wszystkim dekolonialności i danych, wniosły istotne wątki do tej debaty. Przywołać należy jeszcze tezę Julie E. Cohen (opartą na kolonialnej koncepcji *terra nullius*) głoszącą, że dane są „po prostu tam”, do wzięcia przez korporacje i rządy, podobnie jak niegdyś ziemie w koloniach⁵⁰. Należy uwzględnić również tezę Shoshany Zuboff⁵¹ dotyczącą kapitalizmu nadzoru, obszernie omawianą w innym miejscu tego tekstu. Choć uznaje ona kolonialne paralele z działaniami korporacji Big Tech, takich jak Google⁵², nie proponuje rozwinięcia tego, co kolonialne we współczesnych praktykach związanych z pozyskiwaniem danych. Posiłkuje się co najwyżej historią kolonialną, by podbić stawkę. Co więcej, globalny i historyczny zasięg kolonializmu nie do końca pasuje do głównej tezy stawianej przez Zuboff, mówiącej, że kapitalizm nadzoru jest świeżą i wypaczoną wersją współczesnego kapitalizmu amerykańskiego, który choć budzi niepokój, jest możliwy do powstrzymania dzięki sprowadzeniu kapitalizmu na mniej problematyczną ścieżkę⁵³. Dla kontrastu: interpretowanie danych i technologii przez pryzmat łącznie ujmowanych, powiązanych ze sobą na różne sposoby na przestrzeni pięciu wieków kolonializmu i kapitalizmu, nie pozwala tak łatwo uciec przed naszymi obecnymi problemami, włączając te, które dowodzą rasizmu głęboko zakorzenionego w naszych technologiach. To ostatnie zagadnienie wymaga osobnego rozważenia.

47 S. Mhlambi, *From Rationality to Relationality*, Carr Center Discussion Paper Series, 2020-009, <https://carrcenter.hks.harvard.edu/publications/rationality-relationality-ubuntu-ethicaland-human-rights-framework-artificial> [link nieaktywny].

48 A. Nhemachena, N. Hlabangane, M. Kaundjua, *Relationality or Hospitality in Twenty First Century Research? Big Data, Internet of Things, and the Resilience of Coloniality in Africa*, „Modern Africa: Politics, History and Society” 2020, nr 8 (1), s. 105–139, <https://doi.org/10.26806/modafr.v8i1.278> [dostęp: 15.02.2022].

49 H. Bulhan, *Stages of Colonialism in Africa: From Occupation of Land to Occupation of Being*, „Journal of Social and Political Psychology” 2015, nr 3 (1), s. 239–256, <https://doi.org/10.5964/jspp.v3i1.143> [dostęp: 15.02.2022].

50 J. Cohen, *Between Truth and Power...*, s. 59.

51 S. Zuboff, *The Age of Surveillance Capitalism...*

52 Tamże, s. 12, 178–179.

53 Tamże, s. 22, 194.

Powiązanie kolonializmu danych z rasizmem i dyskryminacją

Najnowsze krytyczne studia nad technologią, niezależnie od tego, czy poruszają temat kolonializmu, słusznie skupiają się na rasizmie i dyskryminacji w odniesieniu do sztucznej inteligencji i udanowienia, szczególnie mocno przejawiających się w USA. Praca Yardeny Katza *Artificial Whiteness*⁵⁴ służy tutaj za pomost łączący z omawianymi przed chwilą krytycznymi głosami wybrzmiewającymi w dyskusji toczącej się wokół SI. Katz twierdzi, że SI służy imperialnym i kapitalistycznym projektom, uprzywilejowując ideologię białości w wojskowo-przemysłowo-akademickich dążeniach do pozbawienia ludzi ich zasobów, normalizacji masowego uwięzienia, inwigilacji czarnych i brązowych ciał oraz uniwersalizacji formy (białego) „ja” przez ścisłe określenie tego, jak systemy komputerowe powinny wchodzić z nim w interakcje. Jaki związek z takimi debatami ma obecnie kolonializm danych, skoro poszerzyliśmy już nasze rozumienie tego pojęcia?

Najszerszym echem w tym kontekście odbiły prace dwóch autorek, Safiyi Noble⁵⁵ i Ruhy Benjamin⁵⁶, skupiające się na działaniu algorytmicznej władzy i kodu. Podczas gdy rasa pojawia się jedynie incydentalnie w obrachunkach władzy danych, jak u Zuboff, Benjamin i Noble dowodzą, że dlatego iż algorytmy i kod produkowane są w USA w warunkach głębokiego i trwałego rasizmu, reprodukują one i wzmacniają rasowe różnicowanie pod niebezpieczną przykrywką obiektywności i prawdy naukowej⁵⁷. W rezultacie nie najlepiej służą „wielorasowej demokracji”⁵⁸ i ułatwiają stosowanie rasowych trybów kontroli społecznej⁵⁹. Wyraźnie uwidaczniają się w tym ukryte powiązania z historią kolonialną, która wytworzyła głęboko urasowane społeczeństwo i gospodarkę USA, podobnie jak powiązania ze splecionymi ze sobą wiedzą, władzą i rasą w całej historii kolonialnej (co Quijano nazywa „kolonialnością”). Co jednak uderzające, w obu książkach otwarte dyskusje na temat kolonializmu pojawiają się stosunkowo rzadko⁶⁰.

Bardziej bezpośredni związek między współczesną technologią (zwłaszcza służącą inwigilacji) a kolonialną historią inwigilowania czarnych ciał, z użyciem technologii bądź obywatelką się bez niej, znaleźć można w ważnej pracy Simone Browne *Dark Matters*⁶¹. Browne wyjaśnia, jak w toku historii inwigilacja wpływała na podtrzymanie rasizmu i wytwarzania rasowych podmiotów pod panowaniem kolonializmu (kolonialny Nowy Jork) i kapitalizmu (współczesne obrazowanie biometryczne). Nawiązując do Frantza Fanona, przekonuje, że nadzór nad rasą umożliwia „socjogenezę” i prowadzi do utworzenia „ram organizacyjnych [...]”

54 Y. Katz, *Artificial Whiteness*, Columbia University Press, 2020.

55 S. Noble, *Algorithms of Oppression*, ...

56 R. Benjamin, *Race after Technology*...

57 S. Noble, *Algorithms of Oppression*..., s. 24; R. Benjamin, *Race after Technology*..., s. 5–6.

58 S. Noble, *Algorithms of Oppression*..., s. 186.

59 R. Benjamin, *Race after Technology*..., s. 6

60 Por. S. Noble, *Algorithms of Oppression*..., s. 86; R. Benjamin, *Race after Technology*..., s. 44, 135–126, 176.

61 S. Browne, *Dark Matters*, Duke University Press, Durham 2015. Cyt. za: R. Benjamin, *Race after Technology*..., s. 44.

określających to, co jest zaliczane do kategorii «człowieka»⁶². Zwracaliśmy wcześniej uwagę na znaczenie systemu plantacyjnego, w który wpisane jest niewolnictwo, w historii kapitalistycznego zarządzania. Istnieje zasadnicza zbieżność między pracą Browne na temat długotrwałego nadzoru nad czarnymi ciałami a podejściami dekolonialnymi, w których nacisk kładzie się na to, by wpisywać kapitalizm w ramy dłuższej historii kolonializmu. Praca Seety Peñy Gangadharan, poświęcona dyskryminacji rasowej i dyskryminowaniu za pomocą danych w codziennym życiu we współczesnych Stanach Zjednoczonych, zwraca uwagę na fundamentalną ciągłość między współczesnymi praktykami operowania danymi a długą historią niesprawiedliwości i marginalizacji ze względu na rasę⁶³. Nie mniej ważne są ustalenia Charltona McIlwaina⁶⁴, który przedstawia historię zazębiania się rozwijającej się informatyki i udanowienia w USA z powszechnie panującym tam rasizmem i supremacją białych.

Czy odniesienie do rasowej natury kapitalizmu sprawia, że dyskusja na temat relacji kolonializmu do danych i technologii okazuje się zbędna? Podobne stanowisko w swoim niedawnym artykule zajęła Tressie Cottom. Krytykując socjologię rasy za to, że nie radzi sobie z kapitalizmem platformowym, a kapitalizm obwiniając za to, że nie radzi sobie z kwestią rasy, Cottom trafnie rozpoznaje procesy „drapieżnej inkluzji”⁶⁵ działające w kapitalizmie platformowym. Procesy te wtłaczają urasowane populacje w świat społeczny, w którym nadal są one dyskryminowane. Cottom ujmuje te zmiany wyłącznie w kategoriach koncepcji „rasowego kapitalizmu” Gargi Bhattacharyy⁶⁶, a nie kolonializmu. Bhattacharyya zaproponowała jednak niezwykle obszerny opis tego, jak z pomocą rasy w ramach globalnego podziału pracy zorganizowano kapitalizm⁶⁷, upatrując załączki „rasowego kapitalizmu” w kolonialnej „pogoni za interesem ekonomicznym” (co wcześniej nazywaliśmy „zawłaszczaniem zasobów”), który dla osiągnięcia swych celów rozwinął już istniejące formy rasizmu⁶⁸. Bhattacharyya cytuje Patricka Wolfe’a: „Kolonizatorzy nie mieli na celu stworzenia doktryny rasowej. Ruszyli w świat, by zbić majątek”⁶⁹. Rasizm, jak próbuje dowieść Bhattacharyya, wykorzystano do tego, by zrjonalizować wywłaszczenia terytorialne, procedery, które łączy ona z szerszą „logiką kolonialności”, czerpiąc

62 Tamże, s. 7.

63 S.P. Gangadharan, J. Niklas, *Decentering Technolgin in Discourse on Discrimination*, „Information Communication & Society” 2019, nr 22 (7), s. 882–899, <https://doi.org/10.1080/1369118X.2019.1593484> [dostęp: 15.02.2022]. Por. projekt Our Data Bodies, <https://www.odbproject.org/> [dostęp: 15.02.2022].

64 C. McIlwain, *Black Software*, Oxford University Press, 2020.

65 T. Cottom, *Where Platform Capitalism and Racial Capitalism Meet: The Sociology of Race and Racism in Digital Society*, „Sociology of Race and Ethnicity” 2020, nr 6 (4), s. 443, <https://doi.org/10.1177/2332649220949473> [dostęp: 15.02.2022].

66 G. Bhattacharyya, *Rethinking Racial Capitalism*, Rowman and Littlefield, Lanham 2018.

67 Tamże, rozdz. 1.

68 Tamże, s. 77–78

69 P. Wolfe, *Traces of History*, Verso, London 2016, s. 52. Cyt. za G. Bhattacharyya, *Rethinking Racial Capitalism...*, s. 77.

w tym zakresie z ustaleń Waltera Mignola⁷⁰ i ram historycznych, kluczowych dla kolonializmu danych.

Sama koncepcja rasowego kapitalizmu ma zatem największy sens wtedy, gdy na nowo ściśle powiązać ją z historią kolonializmu i kolonialności⁷¹. Tymczasem istnieją jeszcze inne wymiary dyskryminacji społecznej o zasadniczym znaczeniu, reprodukowane obecnie i intensyfikowane przez udanowanie i technologię, takie jak klasa⁷², płeć⁷³ albo takie, w których klasa, płeć i rasa się na siebie nakładają⁷⁴. Jesteśmy przekonani, że bardziej kompleksowe sformułowanie tego problemu wymagałoby skontekstualizowania niekwestionowanego rasizmu współczesnych relacji danych, w ramach długoterminowych stosunków kolonialnych, wobec tego, co przerodziło się następnie w kapitalizm, we wszystkich wymiarach jego społecznego ustrukturywania. To uzasadniałoby zarówno rasowe oblicze dzisiejszej gospodarki kapitalistycznej, jak i uwypuklało głęboko historyczne, w istocie kolonialne, powiązania między produkcją danych a szerszą stratyfikacją produkcji wiedzy, tak obrazowo opisywane przez Benjamin i Noble.

Wszystkie te uwagi podsuwają nowy, fascynujący kontekst dla dekolonialnych badań nad danymi: początki, przynajmniej, ruchu – lub sieci ruchów – podważających racjonalność komercyjnego i sterowanego przez państwo procederu pozyskiwania i obróbki danych przez przeformułowanie tego problemu z użyciem kategorii długiego uwikłania kolonializmu równocześnie w kapitalizm i produkcję wiedzy w całej nowoczesności. Istotne, by ruchów tych nie postrzegać jako „odkrycia” dokonanego na Globalnej Północy ani jako rozwijającego się wyłącznie na Globalnym Południu. Odtwarzałoby to bowiem ściśle kolonialne hierarchie wiedzy, którym należy się przeciwstawić⁷⁵. W tej kwestii tezy kolonializmu danych i rasowego kapitalizmu okazują się zbieżne. Zanim pokusimy się o syntezę wyłaniających się dzięki zwrotowi dekolonialnemu perspektyw, powinniśmy zwrócić uwagę na parę konkretnych zarzutów wobec naszej tezy dotyczącej kolonializmu danych.

70 G. Bhattacharyya, *Rethinking Racial Capitalism...*, s. 74, 99. Cyt. za: W. Mignolo, *The Darker Side of Modernity*, Duke University Press, Durham 2011.

71 Zob. J. Melamed, *Racial Capitalism*, „Critical Ethnic Studies” 2015, nr 1 (1), s. 76–85, <https://doi.org/10.5749/jcritethnstud.1.1.0076> [dostęp: 15.02.2022].

72 V. Eubanks, *Automating Inequality...*

73 C. D'Ignazio, L. Klein, *Data Feminism*, MIT Press, 2020.

74 M. Madden, M. Gilman, K. Levy, A. Marwick, *Privacy, Poverty and Big Data: A Matrix of Vulnerabilities for Poor Americans*, „Washington University Law Review” 2017, nr 95, s. 53–125.

75 Z. Todd, *An Indigenous Feminist's Take on the Ontological Turn: 'Ontology' Is Just Another Word for Colonialism*, „Journal of Historical Sociology” 2016, nr 29 (1), s. 4–22, <https://doi.org/10.1111/johs.12124> [dostęp: 15.02.2022].

3. Krytyka tezy o kolonializmie danych

We wstępie do numeru specjalnego „Television & New Media” Milan i Treré⁷⁶ twierdzą, że krytyczne podejścia do udanowienia muszą odzwierciedlać różnorodność kontekstów geograficznych, politycznych i społecznych ujętych w parasolowym pojęciu Globalnego Południa. Zwracając uwagę na zagrożenia dla produkcji wiedzy wynikające z „bezustannego pędu ku udanowieniu” ponad granicami⁷⁷, pytają, „czy substancja udanowienia zmienia się wraz z nierównościami, położeniem geograficznym, klasą, rasą i kulturą?”. Lekceważenie takiej możliwości byłoby równoznaczne z popełnieniem „grzechu pierwotnego zachodnich interpretacji” wiedzy, jakim jest „uniwersalizm danych”⁷⁸.

Milan i Treré wprowadzają „uniwersalizm danych” w celu uchwycenia epistemicznej pychy tych, którzy uznają *big data* „za coś działającego poza historią i konkretnymi kontekstami społeczno-politycznymi, kulturowymi i ekonomicznymi”⁷⁹. Chociaż oni sami podpisują się pod koncepcją kolonializmu danych⁸⁰, niektórzy badacze uznają podejście Milan i Trerégo za niejawną krytykę tezy o kolonializmie danych, stawiając im zarzut, że teza ta w niedostatecznym stopniu uwzględnia realne konteksty udanowienia. Monika Halkort⁸¹ podkreśla, że analiza „danych” powinna być „głębiej osadzona w ontologiach społecznych [...], w historycznie i geograficznie specyficznych kontekstach”⁸². Zgadza się z tym twierdzeniem, a w naszej pracy *The Costs of Connection* przekonujemy, że każdy porządek społeczny tworzony przez kolonializm danych musi uwzględniać różnorodność podmiotów i historii kształtujących specyficzne możliwości oporu⁸³.

Ale pułapka uniwersalizmu danych jest zdradliwa, zwłaszcza gdy rozciąga się, jak proponują Milan i Treré, na interpretacje „dynamiki związanej z udanowieniem”. Rozważmy dwa różne zastosowania teorii, jedno konieczne, drugie problematyczne. W pierwszym z nich uznaje się – co podzielały my oraz Milan i Treré – że dyskurs *big data* naprawdę dąży do tego, aby obowiązywał w niezliczonych lokalnych kontekstach na całym świecie. Okazuje się zatem, że teza o kolonializmie danych próbuje określić siłę tego uniwersalnego dyskursu i przeciwstawić mu się wszędzie tam, gdzie próbuje on ingerować. Lekceważenie tej siły ze strachu przed dołożeniem swojej cegiełki do „ogólnego dyskursu” grozi przegapieniem

76 S. Milan, E. Treré, *Big Data from the South(S): Beyond Data Universalism*, „Television & New Media” 2019, nr 20 (4), s. 319–335, <https://doi.org/10.1177/1527476419837739> [dostęp: 15.02.2022].

77 Tamże, s. 321.

78 Tamże, s. 325. Milan i Treré odwołują się do pojęcia „cyfrowego uniwersalizmu” zapożyczonego od A. Chan, *Networking peripheries*, MIT Press, 2014.

79 Tamże, s. 325.

80 Tamże, s. 326.

81 M. Halkort, *On the Coloniality of Data Relations: Revisiting Data Colonialism as Research Paradigm, Datactive*, 15.10.2019, <https://data-activism.net/2019/10/bigdatasur-on-the-coloniality-of-data-relations-revisiting-data-colonialism-as-research-paradigm-12/> [dostęp: 15.02.2022].

82 Zob. M. S. Segura, S. Waisbord, *Between Data Capitalism and Data Citizenship*, „Television & New Media” 2019, nr 20 (4), s. 417, <https://doi.org/10.1177/1527476419834519> [dostęp: 15.02.2022].

83 N. Couldry, U.A. Mejias, *Data colonialism...*, rozdz. 6, ciż, *The Costs of Connection...*, s. 345–346.

lasu pośród drzew: biznesowe, rządowe i społeczne dyskursy i praktyki wspierają dziś udanowanie niemal wszędzie. Drugi, bardziej problematyczny, sposób wykorzystania teorii zakładałby, że udanowanie dokonuje się wszędzie dokładnie tak samo, z pominięciem konkretnych walk o ekstraktywizm danych w niezliczonych kontekstach na całym świecie. Ale mylenie drugiego teoretycznego posunięcia z pierwszym nieświadomie umniejsza rolę, jaką ogólne ramy pojęciowe mogą odegrać jako teoretyczne horyzonty dla specyficznego oporu wobec udanowania⁸⁴. Co ciekawe, tego rodzaju zwrot ku ogólnym obserwacjom pojęciowym sam w sobie zinterpretowano⁸⁵ jako posunięcie kolonizujące, w pewien sposób „redukujące” złożoność i różnorodność współczesnych utarczek o dane.

Maria Soledad Segura i Silvio Waisbord⁸⁶, krytykując tezę o kolonializmie danych, nie odwołują się do zarzutów dotyczących uniwersalnego dyskursu jako samoczynnie wymazującego wszystko, co konkretne. Przekonują oni, po pierwsze, że słabiej rozwinięta infrastruktura informacyjna Ameryki Łacińskiej „w ciągu ostatniego półwiecza”⁸⁷ uniemożliwiła upowszechnienie się zjawiska udanowania do tego stopnia, jaki osiągnęło ono w Europie i Ameryce Północnej. Jeśli pominąć fakt, że Chiny osiągnęły wysoki poziom udanowania w niecałe pół wieku, to jest to ważna uwaga na temat potencjalnie nierównomiernie zachodzącego kolonializmu danych w skali globalnej. Ale pojawiają się też kontrargumenty. Weźmy pod uwagę wysiłki podejmowane przez amerykański Big Tech w wielu krajach, mające na celu to, by poprzez zwiększenie łączności cyfrowej i uruchamianie własnych portali dostępu do internetu utworzona została droga właśnie takiej infrastrukturze połączeń, która umożliwi udanowanie na wielką skalę⁸⁸. Dostrzeżmy również starania amerykańskiego Big Techu o to, by zaoferować swoją wiedzę z zakresu uczenia maszynowego jako pomoc w przebudowie systemów opieki społecznej w Ameryce Łacińskiej, na przykład w ramach projektu Horus⁸⁹. Dotychczas nie przeprowadzono podobnych badań na temat równoległych działań podejmowanych przez Chiny w Afryce i innych częściach Globalnego Południa.

Drugi zarzut Segury i Waisborda wiąże się z tym, że „metody” udanowania (na przykład wzrost znaczenia platform) nie są „kolonialistyczne”⁹⁰, ponieważ, co oczywiste, nie znamionuje ich brutalna fizyczna przemoc. Podkreślają, że

84 R. Connell, *Teoria z globalnego Południa. W stronę ogólnoświatowej nauki o społeczeństwie*, tłum. P. Tomanek, Zakład Wydawniczy „Nomos”, Kraków 2018. Jak pisze Raewyn Connell, „tylko wiedza uwzględniająca doświadczenie społeczeństw z całego świata pozwoli pogłębić ich samorozumienie, tak niezbędne w obecnym momencie przemiany” (tamże, s. 7). Oczywiście taka „wiedza” musi również odpowiadać za siebie w skali lokalnej. Dla równoległej obrony roli teorii w krytyce dyskursu „optymalizacji” danych zob. A. Powell, *Undoing Optimization*, Yale University Press, 2021.

85 S. Calzati, *Decolonising “Data Colonialism”: Propositions for Investigating the Realpolitik of Today’s Networked Ecology*, „Television & New Media”, 2020, <https://doi.org/10.1177/1527476420957267> [link nieaktywny].

86 M.S. Segura, S. Waisbord, *Between Data Capitalism and Data Citizenship...*

87 Tamże, s. 417.

88 P. Arora, *The Next Billion Users*, Harvard University Press, 2019; T. Nothias, *Access Granted...*, s. 329–348.

89 J. Magalhães, N. Couldry, *Giving by Taking Away: Big Tech, Data Colonialism and the Reconfiguration of the Social Good*, „International Journal of Communication” 2021, nr 15, s. 343–362.

90 M.S. Segura, S. Waisbord, *Between Data Capitalism...*, s. 417.

„inne pojęcia, takie jak «ekstraktywizm danych» [...], trafnie opisują proceder wyzysku i proces podporządkowania”⁹¹. Nie zaprzeczamy – w istocie podkreślamy – że obecność/nieobecność przemocy fizycznej wydaje się zasadniczą różnicą między historycznym a współczesnym kolonializmem danych⁹². Pytanie brzmi, co ta różnica oznacza. Wraz z rozwojem relacji społecznych między kolonizowanymi a kolonizującymi przemoc fizyczna została zastąpiona innymi metodami, w tym symbolicznymi formami przemocy, takimi jak prawne i technologiczne sposoby „naukowego” gromadzenia danych⁹³. Nieobecność przemocy fizycznej w dzisiejszym kolonializmie danych potwierdza jedynie mnogość środków, z pomocą których dokonywać się może, podobnie jak wcześniej, w coraz szerszym zakresie wywłaszczenie.

Ten krótki przegląd dowodzi powszechności niebezpieczeństw tkwiących w dyskursach udanowienia i *big data*, nawet jeśli w konkretnych kontekstach spotykają się one z oporem⁹⁴. Odmienność naszego zdania na ten temat od przekonań tych, którzy twierdzą, że brak brutalnej przemocy fizycznej we współczesnych praktykach przetwarzania danych dyskwalifikuje je jako kolonialne, uwypukla kluczową cechę naszego podejścia, którego sedno tkwi w tym, że w naszym przekonaniu u podstaw kolonializmu nie leżą konkretne metody (zawsze złożone i zmienne), ale spójna wizja światowych zasobów, ekonomicznych i poznawczych, która uzasadnia uniwersalne roszczenia do tych zasobów ze strony określonej grupy osób. Choć praktyka kolonialna zawsze ma podstawę materialną – zagarnianie konkretnego typu zasobów – to zasadnicza przesłanka pozostaje bez zmian: jak ujął to Aníbal Quijano w swoim omówieniu zjawiska kolonialności, jest nią „specyficzna kosmiczna wizja konkretnego etnosu [...] [rozumiana] jako uniwersalna racjonalność”⁹⁵. W taki oto sposób prowincjonalny dyskurs *big data* rości sobie dziś prawo do znajdowania zastosowania wszędzie. Teza o kolonializmie danych podkreśla jego ciągłość z epistemiczną przemocą⁹⁶ wcześniejszego kolonializmu. Tutaj, nie tylko w przemocy fizycznej, tkwi sedno sprawy ujawnionej przez dekolonialny zwrot danych: samoracjonalizujące się zawłaszczanie zasobów na ogromną, globalną skalę. Podejście dekolonialne nie służy zatem do „tuszowania” tego czy innych aspektów historycznego kolonializmu⁹⁷, lecz uwypukla ciągłości, odsłaniając kolonialny rdzeń dzisiejszych praktyk związanych z danymi.

91 Tamże.

92 N. Couldry, U.A. Mejias, *The Costs of Connection...*, s. xviii.

93 S. Jasanoff, *Biotechnology and Empire: The Global Power of Seeds and Science*, „Osiris” 2006, nr 21 (1), s. 273–292, <https://doi.org/10.1086/507145> [dostęp: 15.02.2022].

94 Por. D. Kotliar, *Data Orientalism: On the Algorithmic Construction of the Non-western Other*, „Theory and Society” 2020, nr 49 (5–6), s. 919–939, <https://doi.org/10.1007/s11186-020-09404-2> [dostęp: 15.02.2022] na temat tego, jak różnice kulturowe są reprodukowane i konstruowane w procesach pozyskiwania danych.

95 A. Quijano, *Coloniality and Modernity/Rationality...*, s. 177.

96 P. Ricourte, *Data Epistemologies...*

97 K. Crawford, *Atlas of AI*, Yale University Press, 2021, s. 254.

Co jest stawką w dekolonialnym podejściu do danych?

Zakreśliłiśmy w ten sposób szerszy obszar badań, które przyczyniły się do dekolonialnego zwrotu w ujęciu danych, w ostatniej części zaś objaśniliśmy sposób działania epistemicznej przemocy, której rozpoznanie legło u podstaw tego zwrotu. Teraz możemy już wskazać, co jest stawką w grze ogólnie rozumianego zwrotu dekolonialnego. Po pierwsze, proponuje on ogólną teorię ekstraktywizmu danych, która pozwala wydobyć na jaw tego rodzaju procedery, zarówno na Globalnej Północy, jak i na Globalnym Południu, zarówno na Zachodzie, jak i w Chinach lub Indiach. Zwrot dekolonialny łączy wydobywanie danych, niezależnie od miejsca, nie tylko z kapitalizmem, ale i z kolonialnymi podstawami kapitalizmu; nie tylko z obszarami neokolonialnymi, ale i z terenami Globalnej Północy, na których dziedzictwo kolonializmu pozostaje żywe. Epokową ekspansję akumulacji danych dokonującą się od czasu drugiej wojny światowej uznaje się na jego gruncie za etap ewolucji zarówno kolonializmu, jak i kapitalizmu, ujmowanych łącznie jako narzędzia wyzyskiwania ludzkiego życia na potrzeby władzy i kapitału.

Po drugie, za sprawą soczewki skupiającej kolonializm i kapitalizm jednocześnie, podejście to uwypukla następstwa wydobywania danych nie tylko w odniesieniu do możliwości czerpania zysków, ale także do zarządzania ludzkim życiem i wolnością. Mimo że wolność jest również przedmiotem zainteresowania Zuboff w jej ujęciu „kapitalizmu nadzoru”, formułowane przez nią zarzuty dotyczą obywateli USA i Europy i nie obejmują długiej historii hierarchizacji narodów, do której doszło w wyniku rozwoju kolonializmu⁹⁸. Podkreślając ciągłość wydobywania danych z historią rządzenia i dzielenia ludzi przez kolonializm w skali globalnej, zwrot dekolonialny wysuwa na pierwszy plan ciągłość udanowienia z historycznymi formami nierówności, zamiast uznawać udanowienie za jakieś odstępstwo w późnonowoczesnych zachodnich demokracjach.

Biorąc pod uwagę, że korzeni dzisiejszego dyskursu *big data* doszukiwać się można w dłuższej historii kolonialnych wypaczeń wiedzy przez władzę (co odsłania koncepcja kolonialności Quijana)⁹⁹, ważne jest, by wyzwania stawiane przed kolonializmem danych nie opierały się na rzekomo uniwersalnych „zachodnich” wartościach, ale wynikały z prób ustanowienia wspólnego fundamentu dla ujmowania wolności i autonomii w skali globalnej, podejmowanych raczej wbrew historii kolonializmu niż z nią współgrających¹⁰⁰. Głębokie związki między współczesnymi praktykami danych a historycznymi nierównościami w dystrybucji światowych zasobów w ciągu ostatnich pięciu stuleci zostają przesłonięte, jeśli dane i technologie analizować wyłącznie z perspektywy kapitalizmu. Tymczasem dogłębne urasowanie współczesnych praktyk technologicznych da się bez trudu uchwycić przez pryzmat ewoluujących wzajemnych powiązań kolonializmu i kapitalizmu,

98 P. Ricourte, *Data Epistemologies...*

99 Refleksje Norberta Weinera na temat zagrożeń związanych z sieciami komputerowymi u zarania ery komputerowej pozostają aktualne (N. Wiener, *Cybernetics*, wyd. 2, Martino Publishing, Eastford 2013, s. 27 [wyd. 1: 1948]).

100 N. Couldry, U.A. Mejias, *The Costs of Connection...*, rozdz. 5; w odwołaniu do E. Dussel, *Philosophy of Liberation*, Wipf and Stock, Eugene 1985; zob. S. Wynter, *Unsettling the Coloniality...*; A. Escobar, *Designs for the Pluriverse*, Duke University Press, Durham 2018.

przyjmując podejście ukształtowane również w odwołaniu do koncepcji kolonialności rozwijanej przez badaczy dekolonialnych¹⁰¹.

Nadal istnieją jednak różnice w zakresie przyczynowego udziału, jaki rozmaici orędownicy zwrotu dekolonialnego przypisują w tych przemianach danym. Jedno z ujęć („cyfrowy kolonializm” Kweta¹⁰²) głosi, że praktyki związane z danymi utrzymują się, podobnie jak wszystkie inne praktyki kapitalistyczne, w odziedziczonych kontekstach neokolonialnych (na przykład korzyści, jakie zyskuje Facebook, gdy prowadzi interesy w Afryce). Z tezy o „technokolonializmie”¹⁰³ płynie z kolei wniosek, że praktyki związane z pozyskiwaniem i obróbką danych przyjmują specyficzną postać w kontekstach neokolonialnych ze względu na charakterystyczne rodzaje władzy społecznej i ekonomicznej cechujące te konteksty. Najambitniejsze twierdzenie przyczynowe wysuwane jest na gruncie tezy o kolonializmie danych¹⁰⁴. Zgodnie z nim praktyki przywłaszczania i przetwarzania danych same w sobie są wyróżniającym się nowym sposobem pozyskiwania zasobów o globalnym znaczeniu i jako takie z historycznego punktu widzenia stanowią nową fazę kolonializmu: nowy asymetryczny tryb wywłaszczania przez dane, oparty na trwale kolonialnej koncepcji światowych zasobów materialnych i niematerialnych oraz uprawnień, które rzekomo z nich wynikają. Takie stanowisko wiąże się z założeniem, że nowa forma kolonializmu wyłania się nie tylko wtedy, gdy wszystko podlega cyfryzacji, ale gdy wszelkie aspekty naszego życia zostają przekształcone w dane cyfrowe w celu pomnażania zysku: stąd termin „kolonializm danych”, a nie kolonializm cyfrowy. Ponieważ teza o kolonializmie danych proponuje ogólną teorię ekstrakcji, a nie tylko teorię osadzoną w określonym obszarze geograficznym, nie jest ona ograniczona do historycznie wyróżnionych pól kolonialnej ekstrakcji¹⁰⁵. Do takiego nowego kolonialnego zawłaszczenia dochodzić może wszędzie tam, gdzie są nadające się do wydobywania zasoby, czyli potencjalnie wszędzie (ponieważ wszędzie dostępne jest ludzkie życie), nawet jeśli jego konsekwencje są szczególnie szkodliwe i dotkliwe tam, gdzie nakłada się ono na historyczne dziedzictwo kolonializmu.

Wszystkie te trzy tezy – kolonializm danych, technokolonializm i kolonializm cyfrowy – traktują rasowe nierówności, które można znaleźć na przykład w obszarze sztucznej inteligencji, nie jako przypadkowe, ale nieodłącznie związane z procederem pozyskiwania danych, które analizują. Jednak tylko teza o kolonializmie danych rozpoznaje dodatkową możliwość: taką, że dodatkowe rozczłonkowanie światowych zasobów wyłoni się na drodze wydobywania danych, zarówno wspierającego, jak i pogłębiającego rasistowską spuściznę po historycznym kolonializmie.

101 A. Quijano, *Coloniality and Modernity/Rationality...*; W. Mignolo, C. Walsh, *On Decoloniality*, Duke University Press, Durham 2018.

102 M. Kwet, *Digital Colonialism...*

103 M. Madianou, *Technocolonialism...*

104 N. Cauldry, U.A. Meijas, *Costs of Connection...*; P. Ricaurte, *Data Epistemologies...*

105 Antycypując to twierdzenie, Achille Mbembe zastanawia się nad „jakże wyraźną możliwością wskazującą, że istoty ludzkie przekształcone zostaną w rzeczy ożywione, składające się z zakodowanych danych cyfrowych” w wyniku „nowej umowy między ekonomią a biologią”, co potwierdzałoby globalny charakter walki z kolonializmem danych: „na wczesnym etapie kapitalizmu termin «Czarny» odnosił się zawsze wyłącznie do stanu narzuconego ludom afrykańskiego pochodzenia [...]. Obecnie, po raz pierwszy w dziejach ludzkości, «czarność» staje się kondycją ogółu” (A. Mbembe, *Critique of Black Reason*, Duke University Press, Durham 2017, s. 5–6).

Dekolonialne ujęcie danych wykazuje też inne – ogólniejsze – zalety. Kontekstualizują dzisiejsze praktyki pozyskiwania danych i wykorzystania technologii w świetle długiego trwania obejmującego ostatnich pięćset lat, a nie tylko ostatnie piętnaście lat istnienia mediów społecznościowych albo nawet ostatnich czterdziestu lat rozwoju internetu. Pozwala to, przykładowo, na obszerniejsze wyjaśnienie mocy i skuteczności pretensji Facebooka i Google'a do odgrywania roli uprzywilejowanych graczy w Afryce i Azji, jako rzekomych animatorów globalnej społeczności. Podejście to pomaga również lepiej zrozumieć żądania zachodnich korporacji i darczyńców wysuwane wobec krajów tak zwanych słabiej rozwiniętych, a także pozwala uchwycić uderzające historyczne podobieństwa z nadzwyczajnymi roszczeniami o uzyskanie dostępu do danych, które w ciągu ostatniej dekady na Globalnej Północy stały się standardem.

Kolonialne odczytanie tego, co dzieje się z danymi, w gruncie rzeczy lepiej oddaje zakres zachodzącej obecnie przemiany społeczeństwa na drodze wydobywania danych. Historycznie rozumiany kolonializm stanowił model ekstrakcyjny, reorganizujący życie na każdym poziomie i w podobny sposób zwrot dekolonialny skupia się nie tylko na konkretnych nośnikach, takich jak media społecznościowe bądź wyszukiwarki, ale na ogólniejszych nawykach gromadzenia danych w całym życiu gospodarczym. Naprawa szkód wyrządzonych przez kolonializm danych wymaga zatem głębokiej przemiany społecznej, a nie tylko reformy poszczególnych korporacji, jak zdaje się sugerować Zuboff. Ponadto, podobnie jak historycznie rozumiany kolonializm reprezentował cały porządek społeczny i gospodarczy, a nie tylko zestaw konkretnych reguł ekonomicznych i metod rządzenia, w podejściu dekolonialnym we współczesnych praktykach pozyskiwania danych wskazuje się możliwość wykształcenia się nowego sposobu rządzenia i dystrybucji władzy w społeczeństwach i gospodarkach. Opór wobec tego typu praktyk powinien mieć również transformacyjny charakter.

Wreszcie, podejście dekolonialne poważnie traktuje usprawiedliwienia dostarczane w historycznej epoce kolonializmu w celu uzasadnienia wydobycia zasobów na masową skalę oraz ich umocowanie w szerszych ramach racjonalności, postępu, ładu, nauki i nowoczesności (a nawet zbawienia!). Te ramy uzasadniania, rzecz jasna, nieustannie ewoluują, podobnie jak wtedy, gdy po zajęciu „Nowego Świata” przez Hiszpanię i Portugalię utrwały się one przez całe dekady¹⁰⁶. Dlatego nadal nie sposób zaproponować jakiegось wyczerpującego i ostatecznego odczytania tych racjonalności/racjonalizacji. Jedyne, czego się domagamy, to spojrzenie na współczesne dyskursy wokół *big data*, AI for Social Good i tym podobnych w długiej perspektywie historycznej jako na próby usprawiedliwienia nierównej dystrybucji światowych zasobów, która rozpoczęła się na dobre pięćset lat temu. Najbardziej użytecznym narzędziem do tego celu nie jest jednak kapitalizm (ani nawet jego ideologiczny odpowiednik, neoliberalizm), ale kolonializm. Żadne inne pojęcie nie oddaje lepiej pychy retoryki *big data*, domagającej się uznania, że tylko dzięki maksymalnej akumulacji i koncentracji danych można doprowadzić do rozwoju, głębszego zrozumienia, znalezienia najlepszego sposobu rządzenia tym światem i jego ocalenia. Zwrot dekolonialny traktuje ideologię „dataizmu”¹⁰⁷ z najwyższą

106 A. Pagden, *The Fall of Natural Man*, wyd. 2, Cambridge University Press, 1987.

107 J. Van Dijck, *Datafication, Dataism and Dataveillance: Big Data Between Scientific Paradigm and Ideology*, „Surveillance & Society” 2014, nr 12 (2), s. 197-208, <https://doi.org/10.24908/ss.v12i2.4776> [dostęp: 15.02.2022]; Y.N. Harari, *Homo deus. Krótka historia jutra*; tłum. M. Romanek, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2019.

powagą, ale ujmuje je w poszerzonej historycznej perspektywie kolonializmu, gdyż sam kapitalizm również najlepiej da się uchwycić przez uzupełniający go pryzmat stosunków kolonialnych.

Tym, czego jednak zwrot dekolonialny (w tym nasza szczególna jego wersja, teza o kolonializmie danych) się wystrzega, jest lekceważenie czy umniejszanie różnic między kolonializmem danych a kolonializmem rozumianym historycznie. Nedorzecznością byłoby oczekiwać, że wielkie transformacje na skalę historycznie rozumianego kolonializmu powtórzą się w jakimś czystym lustrzanym odbiciu. Obok ciągłości, które właśnie odnotowaliśmy, wyraźnie uwidaczniają się istotne różnice zachodzące na przykład między kolonializmem danych a kolonializmem rozumianym historycznie. Po pierwsze, ponieważ kolonializm danych opiera się na stosunkach społecznych utrwalonych przez ponad dwa stulecia panowania kapitalizmu, mniejszą rolę w jego wprowadzaniu i podtrzymywaniu odgrywa przemoc fizyczna, co nie oznacza, że można przemilczać przemoc kolonializmu danych w innych wymiarach (symbolicznym, ekonomicznym), ani że nie może on łączyć się z takimi formami rządzenia, które wiążą się z bezpośrednim użyciem siły. Po drugie, ze względu na globalizację nauki i gospodarki, kolonializm danych ma z konieczności charakter ogólnoswiatowy, mimo że rozwija się głównie w dwóch wyraźnych kierunkach, Chin i Zachodu, przy udziale paru innych, drugorzędnych graczy. Po trzecie, kolonializm danych wiąże się z nowymi sposobami ucisku. Historycznie rozumiany kolonializm opierał się na brutalnym zagarnianiu ziemi i dóbr materialnych, któremu towarzyszył ucisk ciał jako metoda zarządzania. Kolonializm danych, choć może wydawać się mniej niszczycielski dla rozmaitych sposobów życia i rozwijać się w zupełnie innych ramach czasowych, zgodnie z przewidywaniami niósł będzie zasadnicze długofalowe skutki dla nas wszystkich.

Niezależnie od różnic, dzielących kolonializm danych od kolonializmu rozumianego historycznie, teza o kolonializmie danych – a ogólniej ujmując, o zwrocie dekolonialnym – proponuje najbardziej wszechstronne: historyczne, geopolityczne, społeczne spojrzenie na rozgrywające się współcześnie wydarzenia związane z pozyskiwaniem danych i technologią. Taka jej inkluzywność pozwala nam wyobrazić sobie wspólny punkt odniesienia dla globalnego oporu wobec praktyk obejmujących operowanie danymi i technologią. Oto szansa, ku której zwracamy się w naszym podsumowaniu.

5. Co dalej z dekolonialnym podejściem do danych i technologii?

Dokonując przeglądu dyskusji na temat kolonialności danych, staraliśmy się wyjaśnić szerszą wspólną płaszczyznę, z której wyrasta praca krytyki, domagająca się, mniej lub bardziej jawnie, dekolonialnego podejścia do danych i technologii. Jakie są jednak praktyczne i polityczne następstwa przyjęcia dekolonialnej perspektywy w odniesieniu do danych?

Na początek: każda walka z kolonializmem wspieranym w jego rozwoju przez praktyki pozyskiwania danych musi mieć zasięg globalny. Korporacyjne ambicje przemysłu danych wzorem aspiracji kapitalizmu i kolonializmu zawsze są globalne, zaś poskramianie owych ambicji wymaga pełnomocnictwa, które pozornie troszczy się o sprawy całej ludzkości. Podążając za Milan i Trerém, podkreślaliśmy, że opór wobec kolonializmu danych zawsze ma charakter lokalny i musi uwzględniać miejscowe warunki, choć jednocześnie się z nimi zмага. Przyjąwszy to założenie,

aktywizm o takich aspiracjach zawsze musi uwzględniać globalną skalę tego, czemu się przeciwstawia, jeśli nie chce chybić celu. Niezależnie od lokalnej dynamiki kolonializm danych – podobnie jak kolonializm rozumiany historycznie – działa w ramach globalnych i z nich korzysta, i to właśnie od owych ram zaczynać powinna się każda próba jego podważenia.

Należy również przyjąć, że dekolonialne zmagania z wydobywaniem danych powinny zawsze toczyć się dwutorowo: muszą to być zmagania o konkretne praktyki technologiczne wraz ze zmaganiem o wiedzę i racjonalność (czyli głębokie narracje, które pomagają ująć konkretne praktyki i zastosowania w ramy). Niezależnie od poziomu ich udziału w materialności narzędzi i infrastruktury potyczki dekolonialne zawsze będą równocześnie aktem wyobraźni, procesem budowania alternatywnych wyobrażeń danych i technologii¹⁰⁸. Czasami będą one wyrastać z istniejących wyobrażeń społecznych¹⁰⁹; innym razem odrzucą wszelkie dotychczasowe możliwości i wskażą zupełnie nowy kierunek.

Uwzględniając ogromne globalne nierówności i asymetrie w produkcji poznawczej i gospodarczej, co najmniej od zarania historycznego kolonializmu, musimy pamiętać o tym, że dekolonialne walki z ekstraktywizmem danych muszą obejmować jak najszerszą grupę ludności, która zarazem sama je definiuje. Kluczowe znaczenie ma tutaj zaangażowanie ludności rdzennej i marginalizowanej (reprezentatywnym przykładem jest projekt Abolitionist Futures, przedstawiony przez Emmera i innych w 2020 roku¹¹⁰, który ma na celu przeanalizowanie, w jaki sposób technologie nadzoru i kryminalizacji w nieproporcjonalnie szerokim zakresie wpływają na społeczności osób queer, trans, *two-spirit*, czarnych, rdzennych i kolorowych)¹¹¹. W przeciwnym razie walki te służyć będą jedynie umocnieniu kolonializmu, który rzekomo dzięki nim miał zostać obalony. Będzie to jednak wymagało bezpośredniego udziału tych, którzy zazwyczaj są wykluczani z debat na temat globalnej gospodarki, polityki prawnej i standardów komputerowych, odtąd w roli inicjujących i prowadzących.

Podsumowując, w nawiązaniu do ostatniego punktu uznać należałoby potrzebę zbudowania nowej konceptualnej przestrzeni, w której dążyłoby się do określenia na nowo i przejęcia obszarów techno-społecznych, współużytkowanych odtąd w odmienny sposób, niż zakładają dwa ośrodki władzy nowego ekstraktywistycznego ładu kolonialnego: nastawiony na zysk model Doliny Krzemowej czy skupiony na kontroli model Komunistycznej Partii Chin. Dlatego wraz z Juanem Ortizem Freulerem zaangażowani jesteśmy w budowanie Non-Aligned Technologies Movement (NATM; Ruch Technologii Niezaangażowanych), pod pewnymi względami

108 P. Ricaurte, *Data Epistemologies...*

109 C. Taylor, *Modern Social Imaginaries*, Duke University Press, Durham 2004.

110 P. Emmer, C. Rivas, B. Salas Neves, C. Schweidler, *Technologies for Liberation: Toward Abolitionist Futures*, Astraea Lesbian Foundation for Justice, 2020, <https://www.astraeafoundation.org/FundAbolitionTech/> [dostęp: 15.02.2022].

111 Por. B. Salas Neves, M. Srivastava, *Technologies for Liberation: Toward Abolitionist Futures*, Astraea Lesbian Foundation for Justice, 2020, <https://www.astraeafoundation.org/FundAbolitionTech/> [dostęp: 15.02.2022]. W tym kontekście ważny jest także szerszy ruch „sprawiedliwego projektowania” (S.C. Chock, *Design Justice*, MIT Press, 2020, s. 5–6, 190–204).

przypominającego pierwszy Ruch Państw Niezaangażowanych (Non-Aligned Movement, NAM), który w okresie zimnej wojny próbował znaleźć alternatywę dla kapitalizmu i komunizmu.

Czas pokaże, czy wskrzeszenie Ruchu Technologii Niezaangażowanych zakończy się sukcesem. Dziś, kiedy nawet państwa najbardziej konserwatywne starają się uniezależnić od USA i Chin, nie ulega wątpliwości, że „technologiczna suwerenność”, stanowiąca jedynie przykrywkę dla nacjonalizmu i protekcjonizmu, może stanowić równie poważne zagrożenie jak kolonializm (czego dowodzi przypadek Rosji i Iranu). W przeciwieństwie do tego NATM opierać miałby się na następujących zasadach: bojkotu ekstraktywistycznych technologii i konieczności stosowania narzędzi alternatywnych; zaprzestania inwestycji w Big Tech na poziomie rządów lokalnych i krajowych (na drodze odmowy zakupu lub nieprzyjmowania od tego rodzaju korporacji „darmowych” produktów); ponownego przywłaszczenia danych (i owoców pozyskiwania danych) w imieniu tych, którzy je wytwarzają; wdrożenia podatków od Big Tech i sankcji wobec korzystających z nich korporacji w celu naprawienia szkód wyrządzonych przez wdrażane przez nie technologie; wspierania edukacji publicznej – w formie badań obywatelskich, kampanii literackich, rozwoju myśli dekolonialnej – aby dogłębniej zrozumieć, jakie niebezpieczeństwa czają się w kolonializmie danych; promowania rozległej i zróżnicowanej kultury niezaangażowania w celu ponownego wyobrażenia sobie nowych form społeczeństwa niekorzystających z ekstraktywistycznych technologii i nieponoszących związanych z nimi wysokich kosztów, nie tylko w odniesieniu do środowiska naturalnego; i wreszcie budowania więzów solidarności, łączących niezaangażowane jednostki i społeczności na całym świecie siłą zbiorowej wyobraźni i na drodze wspólnego działania.

Non-Aligned Technologies Movement jest tylko jedną z wielu podobnych inicjatyw. Jego przykład pokazuje jednak, że pytania o definicję, spójność i ponadhistoryczne znaczenie ekstraktywizmu danych, na których skupiliśmy się w niniejszym artykule, to coś więcej niż przedmiot czysto akademickich sporów. To zasadnicze pytania, wokół których należy budować, gdzie się tylko da, pragmatyczne sojusze pomagające przeciwstawić się przybierającym na sile procesom kolonizacji w obszarze danych i technologii, które my, wzorem wielu innych badaczy, staraliśmy się jakoś nazwać.

Bibliografia

- Alhassan, A., Chakravartty, P., *Postcolonial Media Policy under the Long Shadow of Empire*, w: *The Handbook of Global Media and Communication Policy*, ed. R. Mansell, M. Raboy, Wiley-Blackwell, Oxford 2011.
- Ali, S.M., *A Brief Introduction to Decolonial Computing*, „XRDS: Crossroads, The ACM Magazine for Students” 2016, nr 22 (4), <https://doi.org/10.1145/2930886> [dostęp: 15.02.2022].
- Amrute, S., *Encoding Race, Encoding Class*, Duke University Press, Durham 2016.
- Aouragh, M., Chakravartty, P., *Infrastructures of Empire: Towards a Critical Geopolitics of Media and Information Studies*, „Media, Culture & Society” 2016, 38 (4), <https://doi.org/10.1177/0163443716643007> [dostęp: 15.02.2022].
- Arora, P., *The Next Billion users*, Harvard University Press, 2019.
- Avila Pinto, R., *Digital Sovereignty or Digital Colonialism?*, „SUR” 2018, nr 27, <https://sur.conectas.org/en/digital-sovereignty-or-digital-colonialism/> [dostęp: 15.02.2022].
- Baptist, E., *Toward a Political Economy of Slave Labor: Hands, Whipping Machines and Modern Power*, w: *Slavery's Capitalism*, ed. S. Beckert, S. Rockman, University of Pennsylvania Press, 2016.
- Beckert, S., *Empire of cotton*, Vintage, New York 2014.
- Benjamin, R., *Race after Technology*, Polity, Cambridge 2019.
- Bhattacharyya, G., *Rethinking Racial Capitalism*, Rowman and Littlefield, Lanham 2018.
- Broussard, M., *Artificial Unintelligence*, MIT Press, 2019.
- Browne, S., *Dark Matters*, Duke University Press, Durham 2015.
- Bulhan, H., *Stages of Colonialism in Africa: From Occupation of Land to Occupation of Being*, „Journal of Social and Political Psychology” 2015, nr 3 (1), <https://doi.org/10.5964/jspp.v3i1.143> [dostęp: 15.02.2022].
- Calzati, S., *Decolonising "Data Colonialism": Propositions for Investigating the Realpolitik of Today's Networked ecology*, „Television & New Media” 2020, <https://doi.org/10.1177/15274764209572> [link nieaktywny].
- Can Facebook Connect the Next Billion?*, Global Voices Advox, 27.07.2017, <https://advox.globalvoices.org/2017/07/27/can-facebook-connect-the-next-billion/> [dostęp: 15.02.2022].
- Casati, R., *Contro il colonialismo digitale*, Laterza, Roma-Bari 2013.
- Casilli, A., *Digital Labor Studies Go Global: Towards a Digital Decolonial Turn*, „International Journal of Communication” 2017, nr 11.
- Castells, M., *Spoleczeństwo sieci*, tłum. M. Marody i in., Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.
- Chan, A., *Networking Peripheries*, MIT Press, 2014.
- Chock, S. C., *Design Justice*, MIT Press, 2020.
- Cohen, J., *Between Truth and Power*, Oxford University Press, 2019.
- Connell, R., *Teoria z globalnego Południa. W stronę ogólnoświatowej nauki o społeczeństwie*, tłum. P. Tomanek, Zakład Wydawniczy „Nomos”, Kraków 2018.
- Cooke, B., *The Denial of Slavery in Management Studies*, „Journal of Management Studies” 2003, nr 40 (8).
- Cottom, T., *Where Platform Capitalism and Racial Capitalism Meet: The Sociology of Race and Racism in Digital Society*, „Sociology of Race and Ethnicity” 2020, nr 6 (4), <https://doi.org/10.1177/2332649220949473> [link nieaktywny].
- Couldry, N., Mejias, U.A., *Data Colonialism: Rethinking Big Data's Relation to the Contemporary Subject*, „Television & New Media” 2019, nr 20 (4), <https://doi.org/10.1177/1527476418796632> [dostęp: 15.02.2022].
- Couldry, N., Mejias, U.A., *The Costs of Connection*, Stanford University Press, 2019.
- Crawford, K., *Atlas of AI*, Yale University Press, 2021.

Dalton, C.M., Taylor, L., Thatcher, J., *Critical Data Studies: A Dialog on Data and Space*, „Big Data & Society” 2016, nr 3 (1), <https://doi.org/10.1177/2053951716648346> [dostęp: 15.02.2022].

D'Ignazio, C., Klein, L., *Data Feminism*, MIT Press, 2020.

Dörre, K., Lessenich, S., Rosa, H., *Sociology, Capitalism, Critique*, Verso, London 2015.

Dourish, P., Mainwaring, S.D., *Ubicomp's Colonial Impulse*, Proceedings of the 2012 ACM Conference on Ubiquitous Computing, 2012, <https://doi.org/10.1145/2370216.2370238> [dostęp: 15.02.2022].

Dussel, E., *Philosophy of Liberation*, Wipf and Stock, Eugene 1985.

Emmer, P., Rivas, C., Salas Neves, B., Schweidler, C., *Technologies for Liberation: Toward Abolitionist Futures*, Astraea Lesbian Foundation for Justice, 2020, <https://www.astraeafoundation.org/FundAbolitionTech/> [dostęp: 15.02.2022].

Escobar, A., *Designs for the Pluriverse*, Duke University Press, Durham 2018.

Eubanks, V., *Automating Inequality*, St. Martin's Press, New York 2018.

Gangadharan, S.P., Niklas, J., *Decentering Technology in Discourse on Discrimination*, „Information Communication & Society” 2019, nr 22 (7), <https://doi.org/10.1080/1369118X.2019.1593484> [dostęp: 15.02.2022].

Halkort, M., *On the Coloniality of Data Relations: Revisiting Data Colonialism as Research Paradigm*, Dactive, 15.10.2019, <https://data-activism.net/2019/10/bigdatasur-on-the-coloniality-of-data-relations-revisiting-data-colonialism-as-research-paradigm-12/> [dostęp: 15.02.2022].

Harari, Y.N., *Homo deus. Krótka historia jutra*, tłum. M. Romanek, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2019.

Harvey, D., *The 'New' Imperialism: Accumulation by Dispossession*, „Socialist Register” 2004, nr 40.

Irani, L., Vertesi, J., Dourish, P., Philip, K., Grinter, R., *Postcolonial computing: A Lens on Design and Development*, Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing, 2010.

Jasanoff, S., *Biotechnology and Empire: The Global Power of Seeds and Science*, „Osiris” 2006, nr 21 (1), <https://doi.org/10.1086/507145> [dostęp: 15.02.2022].

Katz, Y., *Artificial Whiteness*, Columbia University Press, 2020.

Kotliar, D., *Data Orientalism: On the Algorithmic Construction of the Non-western Other*, „Theory and Society” 2020, nr 49 (5-6), <https://doi.org/10.1007/s11186-020-09404-2> [dostęp: 15.02.2022].

Kwet, M., *Digital colonialism: US empire and the new imperialism in the global south*, „Race & Class” 2019, nr 60 (4), <https://doi.org/10.1177/0306396818823172> [dostęp: 15.02.2022].

Kwet, M., *Digital Colonialism: The Evolution of American Empire*, Roar, 3.03.2021, <https://roarmag.org/essays/digital-colonialism-the-evolution-of-american-empire/> [dostęp: 15.02.2022].

Madden, M., Gilman, M., Levy, K., Marwick, A., *Privacy, Poverty and Big Data: A Matrix of Vulnerabilities for Poor Americans*, „Washington University Law Review” 2017, nr 95.

Madianou, M., *Technocolonialism: Digital Innovation and Data Practices in the Humanitarian Response to Refugee Crises*, „Social Media & Society”, 26.07.2019, <https://doi.org/10.1177/2056305119863146> [dostęp: 15.02.2022].

Magalhães, J., Couldry, N., *Giving by Taking Away: Big Tech, Data Colonialism and the Reconfiguration of the Social Good*, „International Journal of Communication” 2012, nr 15.

Maldonado-Torres, N., *On the Coloniality of Being: Contributions to the Development of a Concept*, „Cultural Studies” 2007, nr 21 (2-3), <https://doi.org/10.1080/09502380601162548> [dostęp: 15.02.2022].

Manyika, J., Chui, M., Brown, B., Bughin, J., Dobbs, R., Roxburgh, C., Hung Byers, A., *Big Data: the Next Frontier for Innovation, Competition, and Productivity*, McKinsey Global Institute, 2011, <https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights/big-data-the-next-frontier-for-innovation#> [link nieaktywny].

Marks, K., Engels, F., *Dziela*, t. 23, [b. inf. o tłum.] Książka i Wiedza, Warszawa 1968.

Mbembe, A., *Critique of Black Reason*, Duke University Press, Durham 2017.

McIlwain, C., *Black Software*, Oxford University Press, 2020.

- Melamed, J., *Racial Capitalism*, „Critical Ethnic Studies” 2015, nr 1 (1), <https://doi.org/10.5749/critethnstud.1.1.0076> [dostęp: 15.02.2022].
- Mezzadra, S., Neilson, B., *The Politics of Operation*, Duke University Press, Durham 2018.
- Mhlambi, S., *From Rationality to Relationality*, Carr Center Discussion Paper Series, 2020-009, 2020, <https://carrcenter.hks.harvard.edu/publications/rationality-relationality-ubuntu-ethicaland-human-rights-framework-artificial> [link nieaktywny].
- Mignolo, W., *The Darker Side of Modernity*, Duke University Press, Durham 2011.
- Mignolo, W., Walsh, C., *On Decoloniality*, Duke University Press, Durham 2018.
- Milan, S., Treré, E., *Big Data from the South(S): Beyond Data Universalism*, „Television & New Media” 2019, nr 20 (4), <https://doi.org/10.1177/1527476419837739> [dostęp: 15.02.2022].
- Mohamed, S., Png, M.-T., Isaac, W., *Decolonial AI: Decolonial Theory as Sociotechnical Foresight in Artificial Intelligence*, „Philosophy and Technology” 2020, nr 33 (4), <https://doi.org/10.1007/s13347-020-00405-8> [dostęp: 15.02.2022].
- Nhemachena, A., Hlabangane, N., Kaundjua, M., *Relationality or Hospitality in Twenty First Century Research? Big Data, Internet of THINGS, and the Resilience of Coloniality in Africa*, „Modern Africa: Politics, History and Society” 2020, nr 8 (1), <https://doi.org/10.26806/modafr.v8i1.278> [dostęp: 15.02.2022].
- Noble, S., *Algorithms of Oppression*, NYU Press, 2018.
- Nothias, T., *Access Granted: Facebook's Free Basics in Africa*, „Media Culture & Society” 2020, nr 42 (3), <https://doi.org/10.1177/0163443719890530> [dostęp: 15.02.2022].
- Pagden, A. *The Fall of Natural Man*, wyd. 2, Cambridge University Press, 1987.
- Pomeranz, K., *The Great Divergence*, wyd. przejrane i poprawione, Princeton University Press, 2001.
- Powell, A., *Undoing optimization*, Yale University Press, 2021.
- Quijano, A., *Coloniality and modernity/rationality*, „Cultural Studies” 2007, nr 21 (2-3), <https://doi.org/10.1080/09502380601164353> [dostęp: 15.02.2022].
- Ricaurte, P., *Data Epistemologies, the Coloniality of Power, and Resistance*, „Television & New Media” 2019, nr 20 (4), <https://doi.org/10.1177/1527476419831640> [dostęp: 15.02.2022].
- Robinson, C., *Black Marxism*, wyd. 2, University of North Carolina Press, 2000.
- Salas Neves, B., Srivastava, M., *Technologies for Liberation: Toward Abolitionist Futures*, Astraea Lesbian Foundation for Justice, 2020, <https://www.astraeafoundation.org/FundAbolitionTech/> [dostęp: 15.02.2022].
- Schiller, D., *Digital Capitalism*, MIT Press, 2000.
- Segura, M.S., Waisbord, S., *Between Data Capitalism and Data Citizenship*, „Television & New Media” 2019, nr 20 (4), <https://doi.org/10.1177/1527476419834519> [dostęp: 15.02.2022].
- Siebel, T., *Digital Transformation*, Rosetta Books, New York 2019.
- Siggelkow, N., Terwiesch, C., *The Age of Continuous Connection*, „Harvard Business Review” 2019, nr 5-6. *Slavery's Capitalism*, ed. S. Beckert, S. Rockman, University of Pennsylvania Press, 2016.
- Solon, O., *It's Digital Colonialism: How Facebook's Free Internet Service Has Failed Its Users*, „The Guardian”, 27.07.2017, <https://www.theguardian.com/technology/2017/jul/27/facebook-free-basics-developing-markets> [dostęp: 15.02.2022].
- Srnicek, N., *Platform Capitalism*, Polity, Malden 2017.
- Taylor, C., *Modern Social Imaginaries*, Duke University Press, Durham 2004.
- Thatcher, J., O'Sullivan, D., Mahmoudi, D., *Data Colonialism Through Accumulation by Dispossession: New Metaphors for Daily Data, Environment and Planning D*, „Society and Space” 2016, nr 34 (6), <https://doi.org/10.1177/0263775816633195> [dostęp: 15.02.2022].
- Todd, Z., *An Indigenous Feminist's Take on the ontological Turn: 'Ontology' Is Just Another Word for Colonialism*, „Journal of Historical Sociology” 2016, nr 29 (1), <https://doi.org/10.1111/johs.12124> [dostęp: 15.02.2022].

Van Dijck, J., *Datafication, Dataism and dataveillance: Big Data Between Scientific Paradigm and Ideology*, „Surveillance & Society” 2014, nr 12 (2), <https://doi.org/10.24908/ss.v12i2.4776> [dostęp: 15.02.2022].

Wiener, N., *Cybernetics*, wyd. 2, Martino Publishing, Eastford 2013.

Williams, E., *Capitalism and Slavery*, University of North Carolina Press, 1994.

Wolfe, P., *Traces of History*, Verso, London 2016.

World Economic Forum, *Unlocking the Value of Personal Data*, 2013, http://www3.weforum.org/docs/WEF_IT_UnlockingValuePersonalData_CollectionUsage_Report_2013.pdf [dostęp: 15.02.2022].

Wynter, S., *Unsettling the Coloniality of Being/Power/Truth/Freedom*, „CR: The New Centennial Review” 2003, nr 3 (3), <https://doi.org/10.1353/ncr.2004.0015> [dostęp: 15.02.2022].

Zuboff, S., *The Age of Surveillance Capitalism*, Profile Books, London 2019.